

LASZLO HÁMORI:

Oljeproblemet inom Östblocket

Oljeproblemet är inte mindre i Östeuropa än i västvärlden konstaterar dr jur Laszlo Hámori. En ytterligare utbyggnad av industrin är helt beroende av om oljeleveranser kan erhållas till godtagbara priser. Energiförbehovet ökar ständigt. De rumänska oljekällorna, som under 60-talet gav landet stora inkomster, har sinat och krisen mellan Irak och Iran har avskurit leveranserna från dessa länder. Författaren tecknar en initierad bild av den ekonomiska utvecklingen inom Östblocket alltsedan kommunistpartierna övertog makten. Han poängterar det starka ömsesidiga ekonomiska beroendet till följd av att Sovjetunionen försörjer Öststaterna med råmaterial och drivmedel samtidigt som den största delen av dessa länders export går till Sovjetunionen.

Det är ett välkänt faktum att de sex kommuniststyrda staterna i Östeuropa med starka politiska och militära band är bundna till Sovjetunionen. Det är kanske mindre bekant att dessa stater i hög grad är beroende av Sovjetunionen vad ekonomin beträffar.

Strax efter det att kommunistpartierna övertog makten utarbetade de av Moskva utsända experterna ett system av ekonomiska förbindelser som helt och hållet grundades på Sovjetunionens intressen. Öststaterna avskärmades även ekonomiskt nästan totalt från sina kapitalistiska grannar och i stort sett även från varandra. Allt som producerades, med undantag av ett minimum för inhemska behov, måste gå på export till Sovjetunionen. Den sovjetiska rubel-valutan korades till den enda avräkningsenheten och rubelns växelkurs gentemot de östeuropiska valutorna bestämdes i Moskva.

Öststaternas femårsplaner koordinerades med de sovjetiska och investeringarna skedde endast med hänsyn till Sovjetunionens önskemål. Eftersom man i Kreml på den tiden prioriterade den tunga industrins utbyggnad tvingades också de östeuropeiska staterna att i snabb takt bygga upp sina stål- och järnverk utan hänsyn till ekonomiska förutsättningar och räntabilitet. I alla öststater grundades nya, statliga företag för transport samt gruvor och kemisk industri, vilka alla till hälften ägdes av Sovjetunionen. Å andra sidan tog Moskva på sig ansvaret för att de östeuropeiska länderna försågs med alla nödvändiga råmaterial och drivmedel. Sovjetunionen levererade också den tekniska utrustning som de enskilda länderna inte själva kunde tillverka.

Den ekonomiska avstaliniseringen

Den brutala exploateringen var en av de viktigaste orsakerna till upproren 1953 i Östberlin och 1956 i Polen och Ungern. Under Krustjov-epoken insåg man i Moskva att lindringar måste införas. Först upplöstes de gemensamma sovjetisk-ungerska, sovjetisk-polska, sovjetisk-rumänska osv företagen. Sedan har de östeuropeiska regimerna fått större frihet att själva fastställa sina respektive femårsplaner. Direkta handelsförbindelser mellan de östeuropeiska staterna kunde också utvecklas utan Moskvans inblandning och till sist, men inte minst, har Moskva uppgivit sin ensamrätt att bestämma prissättningen inom handeln med sina "broderländer".

Visserligen har de rätt som betecknar Brezjnevs-regimen som stel och konservativ, men faktum är, att det var den regimen som helt och hållet bröt Stalintidens autarkistiska ideologi och kom till insikt om att rikets ekonomiska utveckling behövde import av varor och knowhow från västvärlden. Även de östeuropeiska staterna har fått tillåtelse att upptaga handelsförbindelser med omvärlden. Eftersom deras export dit inte kunde täcka importen, godkände Moskva också att de enskilda öststaterna sökte kredit och lån på den kapitalistiska finansmarknaden. Inte heller har det stött på opposition från Moskva att kommuniststaterna grundade företag gemensamma med de västeuropeiska kapitalisterna, de så kallade common ventures.

På grund av denna liberalisering har de östeuropeiska staternas export till Sovjetunionen sjunkit från 50-talets 75 procent till nuvarande 40-45 procent. Dessutom har den stalinistiska monoliten också fallit i flera bitar; de enstaka

öststaternas inre ekonomiska policy skiljer sig också i ganska många och inte oväsentliga detaljer från Sovjetunionens och från varandras.

Ömsesidigt beroende

Det finns emellertid fortfarande två avgörande faktorer som starkt binder de östeuropeiska ekonomierna till Sovjetunionen. Den ena faktorn är att en stor del av de exportvaror som östeuropeerna producerar är osäljbara på de västliga marknaderna, däremot kan man avsätta dem i Sovjetunionen. Den andra faktorn är att Sovjetunionen fortfarande försörjer sina östeuropeiska lydstaters råmaterial och drivmedel.

Förhållandena mellan Sovjetunionen och dess östeuropeiska satelliter är precis motsatsen till den "klassiska" kolonialismen, där kolonierna levererade råvaror till moderlandet som inrättade en monopolmarknad för sina produkter i kolonierna.

Den nya, liberaliserade ekonomiska konstruktionen mellan Sovjetunionen och de sex östeuropeiska staterna fungerade under hela 60-talet utan större friktioner. Visserligen profiterade Moskva mer på utrikeshandeln inom Östblocket än sina handelspartners, men stalintidens hänsynslösa utsugning existerade inte längre. Detta har medfört att levnadsstandarden i Östeuropa ökat betydligt.

Sovjetunionen har också övertagit ett visst ansvar för de östeuropeiska staternas ekonomiska utveckling, först och främst av eget politiskt intresse. En ekonomisk kris i någon kommuniststat kunde medföra oroligheter där, som skulle kompromettera hela det kommunistiska systemet i tredje världens ögon. Och en in-

blandning – såsom 1968 i Tjeckoslovakien – skulle medföra svårartade internationella komplikationer. Denna tankegång har lett till att östeuropéerna fått betala lägre priser än världsmarknadens för den sovjetiska oljan och naturgasen, samt att länder som råkade i större ekonomiska svårigheter, som tex Ungern efter 1956, Polen 1970 och Rumänien efter den stora översvämningen år 1972, erhöill billiga och långfristiga lån från Moskva, delvis i västerländsk valuta.

Det väckte uppmärksamhet (och hos många östeuropéer förbittring) när den amerikanske vice-statssekreteraren, Helmut Sonnenfeldt – Henry Kissingers nära medarbetare – i ett referat år 1975 förkunnade att USA betraktade det ekonomiska arrangemanget i Östeuropa som positivt och inte hade många tankar att rubba det. Det var visserligen andra toner än president Eisenhower's yttrande om "järnriddans tillbakarullande", men det kalla krigets dagar verkade vara förbi i mitten av 70-talet. Det var dock inte bara avspänningspolitiken utan också den ekonomiska verkligheten som klingade fram i referatet; om ett östeuropeiskt land skulle lyckats med att bryta sig ut ur det sk socialistiska lägret, skulle det framkalla en utomordentligt besvärlig ekonomisk belastning för USA och Västeuropa. Och här ligger förklaringen till den kuriösa situationen att kapitalistländer skyndar med gåvor och krediter till det krisdrabbade Polen och försöker rädda den kommunistiska regimen där.

Oljan och naturgasen

I början av 70-talet togs den till vänskapsledning döpta oljeledningen från Sovjetunionen till Polen, Tjeckoslovakien och Ungern i bruk.

Ledningen bekostades huvudsakligen av de tre berörda importör-staterna. Den stora oljekrisen år 1974 drabbade inte de östeuropeiska länderna och Moskva höjde oljepriset stegvis och försiktigt. Dock pekade vissa tecken redan då på att utsikterna för framtiden skulle bli mindre gynnsamma. Statistiken visade nämligen en tendens till ökning av olje- och gasförbrukningen såväl inom Sovjetunionen som i Öststaterna och detta i en takt som var snabbare än produktionen. Moskva uppmanade de östeuropeiska regimerna mycket allvarligt att försöka att åtminstone delvis täcka sina oljebehov från främmande håll. Vid SEV (Comecon):s sammanträden måste öststatsdelegationerna använda nära nog utpressning för att kunna utverka en ökning av oljeleveranserna från Sovjetunionen. Som motåtgärd höjde Moskva flera gånger priset, men det hjälpte föga – oljan är fortfarande ca 15 procent billigare än på världsmarknaden. Dessutom behöver östeuropéerna inte betala med dollar till Sovjetunionen.

Moskva inte bara uppmanade öststaterna till affärer med oljeländerna, Sovjetunionen har också själv föregått med gott exempel. Efter undertecknandet av vänskapspakten med Irak år 1972 åtog Sovjetunionen sig uppgiften att försörja den irakiska krigsmakten med all utrustning. Priset för vapensändningarna betalade Bagdad-regimen huvudsakligen med ca 3 miljoner ton olja årligen. Oljan nådde dock aldrig Sovjetunionen utan såldes vidare av Moskva till Indien. Nu, när kriget stoppat olje-flödet från Irak, uppstod brist på olja i Indien och den indiska regeringen försökte få Moskva att ersätta den uteblivna irakiska oljan. Svaret har blivit ett hövligt men bestämt nej och In-

dien måste vända sig till världsmarknaden. Fru Gandhis hittills varma känslor för Breznev har samtidigt kallnat några grader.

Ayatollornas maktövertagande i Iran har också stoppat en av Moskvas affärer. Sovjetunionen upprätthöll vänliga, först och främst affärsförbindelser med shahregimen och som betalning för ett stort stålverk, som Sovjetunionen byggde i Iran, levererades betydande mängder naturgas som nådde sovjetterritoriet genom en ledning. Efter shahens störtande avbröts leveransen av de nya herrarna i Iran.

Stagneringen av den egna produktionen och de uteblivna leveranserna från Irak och Iran tvingar sovjetledningen att omgestalta sin energipolitik. Det första steget i den nya riktningen är beslutet att fullt utnyttja gasfyndigheterna i västra Sibirien och bygga ut en 5 000 km lång rörledning därifrån till Europa. Förhandlingarna med västtyska rörfirmor är snart slutförda; det gäller en affär på 30 miljarder kronor som från Sovjets sida kommer att betalas med gasleveranser till Västtyskland. Och trots det allt kyligare politiska förhållandet till Japan, har Moskva inte givit upp hoppet att kunna bygga ut oljefyndigheterna i östra Sibirien med hjälp av japansk teknik och kapital.

Det dröjer dock flera år innan den sovjetiska energiproduktionen återigen kan öka. Till dess måste Moskva minska oljeexporten både till Väst- och Östeuropa för att kunna täcka sitt eget behov. Under tiden fortsätter man i Sovjetunionen att bygga ut det stora nätet av kärnkraftverk. Skall vi betrakta som ett bevis för VPK:s självständighet från Moskva-centralen att det opponerar mot kärnkraften? Eller är de sovjetiska kärnkraftverken mindre farliga än de svenska?

Dystert för Östeuropa

Östtyskland har bara köpt fem procent av sin olja från Irak, Bulgarien nära tio procent och Ungern importerade årligen ca en miljon ton irakisk olja under 1974–78; betalningen skedde i samtliga fall med varuleveranser eller byggnationer. Kriget mellan Irak och Iran betyder alltså inga större problem för dessa länder. Problemet består i att energibehovet ökar i alla östeuropeiska länder och de kan nu inte hoppas på att Moskva skall öka oljeleveranserna. Östeuropeiska diplomatiska och handelsdelegationer arbetar nu flitigt i de tre oljeländer som räknas som progressiva – alltså kommunistvänliga – Libyen, Algeriet och Mexiko. Målet med ansträngningarna är att åstadkomma bytesaffärer i form av varor och tjänster mot oljan. Utsikterna till framgång är dock inte särskilt stora, herrarna i de tre länderna håller gärna tal mot imperialismen och röstar med sovjetdelegaten i FN, men när det gäller affärer föredrar de cash i dollar.

Utbyggnaden av kärnkraft har hittills varit eftersatt i öststaterna. De egna teknikerna klarade inte av byggandet av kärnkraftverk och Moskva har visat föga villighet att ta på sig uppdrag, trots att urangruvorna i Mecsek i Ungern och i Joachimstal i Tjeckoslovakien utbytts helt och hållet av Sovjetunionen. Nyligen kom dock meddelande om att man planerar att bygga atomkraftverk i dessa två länder liksom i Östtyskland. Och så står de stora koltillgångarna i Polen och Tjeckoslovakien fortfarande till förfogande.

Den vidare utvecklingen av industrin i större skala, så som det skedde under 50- och 60-talen, måste dock kraftigt bromsas i hela Östeuropa på grund av energiproblemet. Detta

framgår redan av Ungerns femårsplan för 1981-86 som publicerades nyligen. Naturligtvis finns det också andra faktorer som hämmar den ekonomiska utvecklingen i kommunistländerna, men problemet med energin är bland de viktigaste.

Två hårt drabbade stater

Bland de östeuropeiska länderna är det bara Rumänien som förfogar över betydande oljefyndigheter. De gamla och nyborrade källorna vid Ploesti täckte till mitten av 60-talet hela behovet i landet och Rumänien var inte beroende av oljeimport från Sovjetunionen. Detta förhållande har tillåtit Bukarestregimen att inom Comecon och Warszawa-pakten opponera mot sovjetiska krav och även på det utrikespolitiska området intaga en avvikande ställning.

Oturligt nog började oljekällorna sina just när den stora industrialiseringsprocessen sattes igång. Från början av 70-talet såg sig Rumänien tvunget att importera allt mer råolja och det skedde till ungefär lika delar från Irak och Iran. Det från de två oljeländerna riktigt flytande "svarta guld" samt den i Rumänien sedan länge välutbyggda petrokemiska industrin utnyttjade Bukarestregimen till en synnerligen vinstgivande affärsverksamhet. Rumänerna importerade mer råolja än de själva behövde, överflödet exporterades vidare i raffinerad form till västeuropeiska länder. Denna affärsverksamhet tillförde den rumänska statskassan årligen ca 100 miljoner dollar.

Kriget mellan Irak och Iran har inte bara gjort slut på exporten av raffinerade oljeprodukter utan har också förorsakat brist på olja för egen förbrukning. Rumänska stats- och partiledningen och själva den store Nr 1, Ceausescu, utövar nu en nästan feberaktig aktivitet för att hitta nya oljeleverantörer som tar emot varor som betalning. Kontakter har tagits upp to m med Norge.

Oljekrisen är lika svårartad i Jugoslavien. Landet kämpar med betydande ekonomiska svårigheter i allmänhet och de uteblivna oljeleveranserna hotar att få nedbrytande följder. Jugoslavien har under det gångna decenniet satsat hårt på oljan från Irak som täckt över hälften av landets behov. Som förskottsbetalning bidrog jugoslaverna till att bygga oljeledningen från Mosul och Kirkuk till den nyanlagda turkiska oljehamnen Ceehan vid Medelhavet. För att taga emot den irakiska oljan byggde Belgrad-regimen en stor oljehamn vid Adriatiska havet på ön Krk. Nu härskar stiltje i båda hamnarna och jugoslaviska tankfartyg väntar förgäves på lastning. Meddelandet att irakerna har börjat pumpa olja i rörledningen har mottagits med glädje, men man befarar att irakerna kommer att föredraga västeuropeiska köpare som betalar kontant.

Det saknas inte pessimistiska röster som ser oljeproblemet som det inledande kapitlet till Spengler's berömda bok, "Untergang des Abendlandes". Det kan kanske vara en liten tröst att problemet inte är mindre i Österlandet.